

УДК 930.130.2

DOI: 10.26565/2306-6687-2020-61-10

Кобелєва Даля Леонідівна

кандидат філософських наук, старший викладач
кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського
спілкування» та соціально-гуманітарних
дисциплін Харківського національного
технічного університету сільського господарства
імені Петра Василенка, м. Харків,
вул. Алчевських, 44, 61002
E-mail: daliakobelieva@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3139-1561>

**БУТТЯ ЛЮДИНИ: СУЧАСНІСТЬ ТА МАЙБУТНЄ
(ФІЛОСОФСЬКІ РОЗДУМИ ЩОДО ІДЕЙ Ю. Н. ХАРАРІ) .**

Стаття присвячена розгляду концепції Ю. Н. Харарі щодо еволюції людства, його сучасного стану та перспектив розвитку у майбутньому, викладеної в його творах «Sapiens: Коротка історія людства» та «Homo Deus: Коротка історія майбутнього». Харарі пропонує досить оригінальні ідеї, щодо основних етапів становлення цивілізації. Він робить акцент на те, що розвиток людства визначило три революції: когнітивна, аграрна та наукова. Перша революція обумовила виникнення та розповсюдження виду Homo Sapiens; друга – визначила співвідношення людини та навколишнього середовища; третя – здатна привести до закінчення історії людства та започаткувати вже нову історію, до якої людина, в тому вигляді, як вона існує зараз, може вже не мати ніякого відношення. У зв'язку з цим Харарі звертається до суто філософських проблем. Він розмірковує про те, в чому сутність людини, в чому сенс її життя, чого вона має прагнути, де проходить межа між людиною та надлюдськими формами існування, як зміниться суспільство в майбутньому, які глобальні задачі стоять зараз перед людством? Харарі приходить до висновку про те, що актуальними задачами сучасного людства стали пошук безсмертя, щастя та надможливостей, здатних перетворити людей на богів. В певному сенсі це перетворення вже почалось. Завдяки небувалому науково-технологічному прогресу, людство отримало можливість втручатись у розвиток природи та людини (когнітивні науки, біоінженерія тощо). Люди змінюють світ та природу за своїм бажанням, але основна проблема полягає в тому, що насправді людина не знає, чого вона хоче. Головну задачу сьогодення Харарі бачить в тому, що людина має замислитися над питанням – чого вона насправді прагне. Отже, роздуми Харарі торкаються глобальних філософських проблем, які набувають особливої актуальності в наш час і заслуговують на пильну увагу науковців.

Ключові слова: людина, суспільство, цивілізація, науково-технологічний прогрес, майбутнє.

Кобелева Даля Леонидовна

кандидат философских наук, старший преподаватель
кафедры ЮНЕСКО «Философия человеческого
общения» и социально-гуманитарных дисциплин
Харьковского национального технического
университета сельского хозяйства
имени Петра Василенка
ул. Алчевских, 44, 61002
E-mail: daliakobelieva@gmail.com

**БЫТИЕ ЧЕЛОВЕКА: СОВРЕМЕННОСТЬ И БУДУЩЕЕ
(ФИЛОСОФСКИЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О ИДЕЯХ Ю.Н. ХАРАРИ)**

В статье рассматривается концепция Ю. Н. Харари, посвященная вопросам эволюции человечества, его современному состоянию и перспективах развития в будущем, изложенная в его произведениях «Sapiens: краткая история человечества» и «Homo Deus: краткая история будущего». Харари предлагает достаточно оригинальные идеи об основных этапах становления цивилизации. С точки зрения мыслителя, развитие человечества определило три революции: когнитивная, аграрная и научная. Первая революция обусловила возникновение и распространение вида Homo Sapiens; вторая – определила соотношение человека и окружающей среды; третья – способна привести к окончанию истории человечества и основать уже новую историю, к которой человек, в том виде, в котором он существует сейчас, уже может не иметь никакого отношения. В связи с этим Харари обращается к философским вопросам. Он размышляет о том, в чем сущность человека, в чем смысл его жизни, к чему он должен стремиться, где проходит граница между человеком и сверхчеловеческими формами существования, как изменится общество в будущем, какие глобальные задачи стоят сейчас перед человечеством? Харари приходит к выводу о том, что актуальными задачами современного человечества стали поиск бессмертия, счастья и сверхвозможностей, способных превратить людей в богов. В определенном смысле это превращение уже началось. Благодаря небывалому научно-техническому прогрессу, человечество получило возможность вмешиваться в развитие природы и человека (когнитивные науки, биоинженерия и т.д.). Люди изменяют мир и природу по своему желанию, но основная проблема заключается в том, что в действительности человек не знает, что он хочет. Главную задачу современности Харари видит в том, что человек должен задуматься над вопросом – к чему он на самом деле стремится. Таким образом, размышления Харари касаются глобальных философских проблем, которые приобретают особую актуальность в наше время и заслуживают на пристальное внимание ученых.

Ключевые слова: человек, общество, цивилизация, научно-технический прогресс, будущее.

Kobelieva Dalia L.

Ph. D. in Philosophy, Associate Professor of the
Department of UNESCO «Philosophy of Human
Communication», Social and Humanities Sciences
Kharkiv Petro Vasylenko National Technical
University of Agriculture
44 str. Alchevskikh, Kharkiv, Ukraine, 61022
E-mail: daliakobelieva@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3139-1561>

**HUMAN EXISTENCE: PRESENT AND FUTURE
(PHILOSOPHICAL REFLECTIONS ON THE IDEAS OF Y. N. HARARI)**

The article is devoted to the concept of Y. N. Harari on the evolution of humankind, its current state and prospects for future development, set out in his works "Sapiens: A Brief History of Humankind" and "Homo Deus: A Brief History of Tomorrow". Harari offers quite original ideas about the main stages of civilization. He emphasizes that the development of humankind has been determined by three revolutions: cognitive, agrarian and scientific. The first

revolution led to the emergence and spread of the species Homo Sapiens; the second – determined the relationship between man and the environment; the third is capable of bringing to an end the history of humankind, and of beginning a new history to which man, as he/she now exists, may no longer have any relation. In this regard, Harari addresses purely philosophical issues. He reflects on what is the essence of man, what is the meaning of his/her life, what should he/she strive for, where is the line between man and superhuman forms of existence, how will society change in the future, what are the global challenges facing humanity now? As a result, Harari concludes that the urgent task of modern humanity has been to find immortality, happiness and superpowers that can turn people into gods. In a sense, this transformation has already begun. Thanks to unprecedented scientific and technological progress, humanity has been able to intervene in the development of nature and man (cognitive sciences, bioengineering, etc.). People change the world and nature as they want, but the main problem is that people don't really know what they want. Harari sees the main task of today in the fact that a person should think about the question – what he/she really wants. Thus, Harari's reflections touch on global philosophical problems, which are especially relevant today, and therefore deserve close attention of scientists.

Keywords: man, society, civilization, scientific and technological progress, the future.

Постановка проблеми. З появою перших філософських вчень однією із «центральною» тем для роздумів постає людина. Що таке людина? В чому її сутність? В чому сенс її життя? Характер та особливості взаємодії людей, людини та суспільства – ось лише деякі із глобальних питань, якими цікавиться філософія та інші гуманітарні науки, намагаючись розгадати загадку людського буття. Отже, однією з найбільших вагомих філософських проблем та загадок для людини є вона сама. Людину цікавить не тільки її минуле та сьогодення, але і її перспективи на майбутнє. Тому ми вважаємо доцільним розглянути певні ідеї сучасного історика Ю. Н. Харарі з приводу еволюції людства, траєкторії його подальшого розвитку та надати їм філософського осмислення.

Актуальність. На протязі розвитку філософських та наукових теорій було висунуто чимало ідей стосовно «феномену» людини, але жодна з концепцій не дає остаточної відповіді. Питання залишаються відкритими, тому не дивно, що особлива увага до антропологічної проблематики виявляється за часів глобальних соціальних зрушень та катаклізмів, коли навколишнє середовище змінюється докорінно, а отже, існуючі теорії перестають задовольняти потребам людства. Починається новий пошук людиною свого місця в світі. Проблема людського буття не втрачає своєї актуальності на протязі двох з половиною тисячоліть. Але є всі підстави вважати, що саме зараз людство опинилось на межі свого існування. Науково-технічний прогрес змінює не тільки навколишнє середовище, але і саму людину, тому проблема пошуку людиною себе та шляхів розвитку людства у новому світі потребує особливої уваги саме зараз. Розвиток науки та технології призвели до того, що вже саме існування людини як цілісної біологічно-соціальної істоти ставиться під сумнів. Досягнення когнітивних наук та сучасні інформаційні технології роблять все більш реальними ідеї створення штучного інтелекту та перенесення свідомості людини в цифрову реальність. Людина як біологічний організм, як носій індивідуальних фізіологічних та психологічних особливостей, може взагалі зникнути найближчим часом.

Мета статті полягає в розгляді основних ідей Ю. Н. Харарі щодо еволюції людства, його сучасного стану та перспектив, викладених в творах «Sapiens: Коротка історія людства» та «Homo Deus: Коротка історія майбутнього»; філософському осмисленні поглядів Ю. Н. Харарі.

Серед багатьох теорій еволюції людства в цілому та людини зокрема, широкої відомості та популярності останнім часом набувають ідеї ізраїльського історика, професора Єврейського університету в Єрусалимі Юваля Ноя Харарі. Його книги «Sapiens: Коротка історія людства» та «Homo Deus: Коротка історія майбутнього» стали бестселерами. Вони написані доступно для широкого загалу мовою (за що Харарі неодноразово піддавався критиці), але водночас засновані на ґрунтовних наукових історичних дослідженнях. Харарі пропонує дуже оригінальний підхід до аналізу історії людства та його перспектив, а його роздуми настільки масштабні, що ці роботи можна віднести до філософії історії та культури. А отже, нам здається дуже доречним звернутися до ідей Юваля Ноя Харарі, розглядаючи проблеми буття людини на порозі глобальних перетворень.

Книгу «Sapiens: Коротка історія людства» Харарі починає з того, що визначає три глобальні революції в ході історії людства: когнітивна, аграрна та наукова. «На думку Харарі, ці три події, які пододало людське суспільство в історичному розвитку, докорінно змінили психологію людей, організацію виробництва і соціальну структуру» [Панасюк, 2018]. Перша з них відбулась 70 тисяч років тому, остання – лише 500 років тому. Якщо когнітивна революція (коли з'явився саме той вид людей, який існує донині) починає історію людства, то наукова революція здатна «...покінчити з історією та покласти початок чогось іншого, того, чого ще не було» [Харарі, Sapiens, 2018, с. 10].

Розглядаючи особливості сучасної науки, Харарі зауважує, що свою форму та зміст вона набуває завдяки небувалому досі поєднанню з політикою та економікою. «Рушійними силами на даному етапі стають гроші і наукові знання, які утворюють тісний взаємопов'язаний симбіоз» [Панасюк, 2018]. Харарі будує оригінальну теорію взаємного впливу сучасного імперіалізму, капіталізму та науки. За останні 500 років людство усвідомило необхідність пошуку нових знань, необхідність фінансування наукових проєктів, можливості використання цих знань для розвитку технологій, які, в свою чергу, призводять до зростання економічного потенціалу та укріплення політичної системи. Таке поєднання дійсно призвело до небувалого прогресу науки. Змінився навіть психологічний стан людства. Якщо раніше вважалося, що ресурси мають свій ліміт і врешті рещт вони вичерпаються, то останні тисячоліття люди повірили у прогрес, повірили в нові відкриття та нові можливості, а отже, в більшій мірі стали жити майбутнім, тобто вірою в майбутнє. «Новий глобальний міф, який дозволив об'єднати населення всієї планети – кредит. Завдяки йому сучасне суспільство поступово переходить з реального навколишнього середовища, нехай навіть і модифікованого людиною, в нове – умовне, де практично немає матеріальних об'єктів, а все засновано на людській уяві» [Панасюк, 2018]. Ця докорінна зміна ціннісних установок має чи не найважливіше значення під час розгляду теперішнього стану та перспектив людства.

Отже, на думку Харарі, розглядаючи перспективи людства, ми маємо розглядати розвиток стосунків між наукою та людиною. Саме наука та технологія сформуєть згодом нове людство. Людство стало заручником науково-технічного прогресу. «В майбутньому нас чекають перегони на виживання – між людськими технологіями та природними катастрофами, викликаними самою людиною» [Харарі, Sapiens, 2018, с. 415].

Єдність та взаємообумовленість сучасної науки, політики та економіки вже завдали чималого впливу на буття людини. Під сумнівом опинився один з найважливіших соціальних інститутів, що лежить в основі соціальної структури, який ще до недавніх пір відігравав неабияку роль в житті людини та суспільства, а саме – сім'я. Харарі розмірковує про «колапс сім'ї і місцевої громади, та їх заміщення державою і ринком» [Харарі, Sapiens, 2018, с. 420]. «Коли ринок і держава почали випробувати свої нові можливості, вони зіткнулися з перешкодою у вигляді традиційної сім'ї і громади, які не дуже то зраділи сторонньому втручанням» [Харарі, Sapiens, 2018, с. 424], – пише Харарі. Тоді держава і ринок «запропонували» людині вирішувати її проблеми, роблячи тим самим неактуальними сімейні узи та цінності. Так виникає сучасний індивідуалізм. А для того, щоб задовольнити потреби людини в близькому спілкуванні та відчутті єдності, створюються віртуальні спільноти, найважливіші з яких нація і споживачі. Але, незважаючи на спроби підмінити сім'ю іншими об'єднаннями, людина починає відчувати себе все більш самотньою та незахищеною. Звідси виникає безліч психологічних та соціальних проблем, над вирішенням яких слід замислитись.

Але існують, на думку Харарі, і позитивні моменти сучасного стану цивілізації, а саме: зменшення конфліктних ситуацій у світі та зменшення кількості людей, які гинуть або страждають від них. Незважаючи на «криваву» історію ХХ століття, життя людини в цілому стає більш безпечним та спокійним. «Вперше в історії обжерливість вбиває людей більше ніж голод, від старості вмирають частіше, ніж від інфекційних хвороб, а кількість самогубств перевищує число смертей від рук військових, терористів і злочинців разом узятих» [Харарі, Homo Deus, 2018, с. 8], – пише Харарі в книзі «Homo Deus: Коротка історія майбутнього». Якщо у минулому люди сприймали мир як тимчасову відсутність війни, то зараз цивілізація сягнула такого рівня, коли вважається, що «...справжній мир – не

просто відсутність війни. Справжній мир – це неможливість війни» [Харарі, Sapiens, 2018, с. 424], – пише Харарі. Харарі розмірковує про формування всесвітньої імперії, яка встановить мир у своїх межах. Водночас він розуміє, що подальший розвиток технологій може знову змінити соціальну систему, призвести до воєнних конфліктів нового рівня. Але, Харарі наголошує на тому, що навіть коли наука дасть людству можливість вести нові всесвітні війни, зовсім не обов'язково, що людство зацікавиться цією пропозицією. Якщо раніше війна була неминучою, то зараз – це усвідомлений вибір цивілізації.

Подолавши проблеми голоду, інфекційних хвороб та війн, людина має замислитись над тим, що робити далі, особливо з огляду на неабиякий науково-технічний потенціал. На думку Харарі, у XXI столітті на перший план вийдуть такі цілі як безсмертя, щастя та божественність [Харарі, Homo Deus, 2018, с. 30]. Отже, проблематика філософської антропології набуває особливої актуальності. Філософія має можливість проаналізувати дані історичних, соціальних, когнітивних, біологічних і багатьох інших наук та побудувати модель майбутнього людини як окремої істоти та людства в цілому. Власне, подібну модель буде сам Харарі. Харарі вважає, що першою проблемою, яка все більше і більше цікавить людство стане проблема безсмертя. Якщо раніше фізичне безсмертя вважалось чимось фантастичним та люди міркували про те, як увіковічити себе вчинками або досягти вічного існування десь у іншому світі, то зараз «для сучасної людини смерть – проблема технічна, яка може і повинна бути вирішена» [Харарі, Homo Deus, 2018, с. 31]. Медицина, намагаючись подолати тяжкі хвороби, все ближче підходить до того, щоб взагалі оминати фізичну смерть. Якщо хвороби сприймаються як технічні проблеми, то і сам процес старіння теж підпадає під такий підхід. Людина в такому варіанті не стане безсмертною у повному розумінні цього слова. Залишиться вірогідність померти від катастрофи або нещасного випадку, але навіть просто відсутність необхідності вмирати, змінить світосприйняття людей докорінно. Харарі розмірковує над тим, які це будуть люди, як вони будуть себе поводити, яке в них буде ставлення один до одного. «Це далеко не безсмертя, але це спричинить повну перебудову людського суспільства. Перш за все стануть іншими структура сім'ї, шлюби, стосунки батьків і дітей» [Харарі, 2018, Homo Deus, с. 35], – пише Харарі. Цікаво також те, що станеться зі світовими релігіями, якщо звичайні люди стануть напівбогами?

Отже, проблема безсмертя так чи інакше буде знаходитись в центрі сучасної науки. Більш того, це дуже вигідний проект для інвестицій. А як вважає Харарі, сучасна наука та економіка ідуть пліч-о-пліч, що призвело до наукової революції та побудови техногенної цивілізації, а отже, зупинити їх рух навряд чи вдасться. Значить, у близькому майбутньому нас очікують нові несподівані проблеми, наприклад розшарування суспільства на класи «безсмертних» та звичайних людей, а з ним і нові несподівані соціальні конфлікти. Також Харарі звертає увагу на проблему людського щастя, яка є невід'ємною частиною роздумів про буття людини та її місце в цьому світі. Пошук «формули щастя» буде ще одним глобальним проектом майбутнього [Харарі, 2018, Homo Deus, с. 35]. Чи стала людина щасливіша в сучасну епоху і як взагалі визначити рівень щастя? В результаті своїх міркувань Харарі приходить до висновку про те, що щастя взагалі не залежить від об'єктивних умов; не залежить воно від багатства і здоров'я. Скоріше за все, воно залежить від «кореляції між об'єктивними умовами і суб'єктивними очікуваннями» [Харарі, Sapiens, 2018, с. 453]. Та всупереч чисельним спробам відтворити рай на Землі, людина як біологічна система ніби «...запрограмована на підтримку певного рівня щастя» [Харарі, Sapiens, 2018, с. 457]. Залишається, на думку Харарі, лише один вихід, а саме: розуміння щастя як наповненості життя сенсом та метою.

Але якщо підходити до аналізу людського життя з суто наукової позиції, то сенсу в ньому буде не так вже і багато, а отже, Харарі вважає, що для того щоб стати щасливими, людям потрібно навчитися «якомога краще себе обманювати» [Харарі, Sapiens, 2018, с. 464]. Люди мають навчитися будувати своє життя, а звідси впливає ще одна традиційна філософська проблема – самопізнання. Люди, які сягнули небувалих технологічних вершин, зовсім не розуміють, що вони роблять, для чого, якої кінцевої мети

хочуть досягти. Вони стали заручниками технічного прогресу, який тепер розвивається за своїми законами, але зовсім мало уваги приділяють досягненню цілей свого життя.

В цей момент, на нашу думку, неабияку користь може принести філософія. Необхідність самопізнання усвідомлювали вже античні філософи, але якщо в ті часи цей шлях був лише для обраних, то зараз цивілізація дійшла до того, що без вирішення питання сутності людини, вона ризикує взагалі загинути, а отже, питання самопізнання актуальне як ніколи. Маючи дуже багатий емпіричний матеріал багатьох наук, маючи знання з області фізіології людського мозку, когнітивних наук, сучасних технологій, філософія має можливість зробити синтез та нарешті отримати реальні знання щодо сутності «феномену людини».

«Прагнучі блаженства і безсмертя, люди фактично намагаються шляхом вдосконалення перетворити себе в богів» [Харари, 2018, Homo Deus, с. 55], – до такого висновку приходять Харарі. Він не має на увазі такого бога, якому поклоняються, наприклад, християни. Скоріше, сучасні люди-боги будуть схожі на олімпійських богів. Вони не втратять земної природи, але отримають надможливості. «Апгрейд людей в богів може йти одним з трьох шляхів: біо-інженерія, кіборг-інженерія та інженерія неорганічних істот» [Харари, 2018, Homo Deus, с. 55], – вважає Харарі. На його думку, людський «алгоритм» дуже скоро буде перевищений та випереджений іншими алгоритмами [Mukherjee, 2017].

Отже, з точки зору Харарі, «на початку XXI століття Homo Sapiens починає виходити за біологічні межі. Він скасовує закони природного відбору, замінюючи їх законами розумного задуму [Харари, Sapiens, 2018, с. 470]. Може трапитися так, розмірковує Харарі, що наукова революція стане найважливішою біологічною революцією. Може трапитися так, що незначними змінами в структурі людського мозку вдасться створити новий вид свідомості, і людина, яка існує зараз, завершить свою історію, перетворившись на щось зовсім інше. Нові форми життя можуть взагалі не мати нічого спільного з нами, з нашими думками та почуттями. У мінливому світі тисячоліттями залишалось щось незмінне – саме людство [Харари, 2018, Homo Deus, с. 59]. Уявляючи майбутнє, ми все ж таки намагаємося уявити, якими стануть люди. І нам дуже складно замислитись над тим, що людина, така як вона існує зараз, можливо, взагалі не буде мати місце в цивілізації майбутнього. Харарі пише: «...Нова стадія історії потребує не тільки технологічних і організаційних змін, але фундаментального перетворення людської свідомості і особистості» [Харари, Sapiens, 2018, с. 489]. «Але як тільки технології дозволяють нам реконструювати людський мозок, Homo Sapiens зникне, історія людства закінчиться і почнеться абсолютно новий, недоступний нашому з вами розумінню процес» [Харари, 2018, Homo Deus, с. 59], – пише Харарі. Перетворенню Homo Sapiens в Homo Deus присвячена його книга «Homo Deus: Коротка історія майбутнього».

«Найголовнішим питанням для людства є ... "Ким (або чим) ми хочемо стати?" ... правильніше буде сформулювати: "Чого ми хочемо хотіти?"» [Харари, Sapiens, 2018, с. 490]. Саме до таких вражаючих висновків приходять Харарі в результаті свого філософсько-історичного дослідження. Найголовніше те, що люди стали вже майже богами. Вони вже реально можуть перетворювати дійсність, вони набули феноменальної могутності. Але це безвідповідальні боги, які не знають чого вони насправді хочуть та не усвідомлюють наслідки своїх дій. Це і є найсуттєвішою проблемою сучасної цивілізації. Навряд чи вдасться повернути історію назад, зупинити технологічний прогрес, а отже, наші дії так чи інакше призведуть до незворотних наслідків. Тому нам слід замислитись, скоріше, не над тим, як зберегти існуючий світ та людину в ньому, а над тим, який новий світ ми хочемо створити. Саме до таких висновків можна прийти, розмірковуючи разом з Харарі. Саме на цьому питанні, на його думку, має зосередитися людство, і тим паче філософські роздуми щодо буття людини на порозі глобальних змін. Однак, як зауважує сам Харарі, історія завжди має декілька сценаріїв розвитку. Який саме буде реалізовано ніколи невідомо заздалегідь. Більш того, те, що здається зараз найбільш актуальним, ніколи не реалізується. Та навпаки, ті перспективи, які залишилися непоміченими, виходять на перший план. Тому робити припущення щодо подальших перспектив розвитку людства та самої людини досить складно.

Висновки. Харарі подобував дуже цікаву, на наш погляд, модель подальшого розвитку людства. Ця модель заснована на ґрунтовних історичних дослідженнях. Його перша книга «Sapiens: Коротка історія людства» присвячена тому, як виникає людство, як складаються його відносини з навколишнім середовищем, як розвиваються його системи комунікацій та, побудовані на них, соціальні структури, як взаємодіють між собою різні сфери людського буття: соціальна, економічна, політична, релігійна, наукова тощо. Критики дуже по-різному сприйняли цей твір, зокрема тому, що свої ідеї Харарі викладає просто та доступно, ставлячи за мету донести інформацію до якомога більшої аудиторії [Харарі, 2018]. У зв'язку з цим його книгу відносять скоріше до науково-популярних, ніж до суто наукових. Бракує доказової бази, аргументації та повноти викладення матеріалу. Але такий підхід автор обрав свідомо, а отже, на наш погляд, це не може стати на заваді використання його ідей у науці, зокрема філософії. Харарі насамперед історик, але його міркування за масштабом та проблематикою можуть бути в повній мірі віднесені до філософських. А отже, сучасна філософія історії, соціальна філософія та філософська антропологія можуть плідно використовувати роботи Ю. Н. Харарі. Більш того, в його творах піднімаються проблеми, які традиційно відносяться до філософських: сутність людини, сенс життя, самопізнання, безсмертя, щастя, релігійна свідомість тощо.

Отже, на нашу думку, побудова моделей майбутнього дуже важлива для сучасної цивілізації і філософія може дуже суттєво вплинути на подальший розвиток людства, якщо використає сучасний науковий потенціал та зможе «побачити» перспективу розвитку людини.

Крім того, намагаючись побудувати траєкторію розвитку подій, ми помічаємо та починаємо краще розуміти сучасні проблеми та особливості, які притаманні нашому часу; починаємо краще розуміти наслідки тих рішень, технологій, відкриттів та подій, які відбуваються зараз. Тому зараз, коли людство вже досить близько підійшло до тієї межі, коли воно може зазнати глобальних змін та перетворень, перейти на новий рівень існування або взагалі зникнути, роздуми про перспективи нашої цивілізації набувають особливої актуальності. Філософія зараз має унікальну можливість об'єднати дані багатьох наук, проаналізувати та осмислити їх надбання, виявити протиріччя та проблеми, які виникають під час зіткнення інтересів науки, технології та людини, та побудувати моделі розвитку людства і подолання криз майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Панасюк Н. В. Рецензия на книгу Юваля Ноя Харари «Sapiens: Краткая история человечества». *Вестник РУДН. Серия: Всеобщая история*. 2018. Вып. 10. № 2. С. 207–211.
- Харари Ю. Н. Sapiens: Краткая история человечества. Москва: Синдбад, 2018. 512 с.
- Харари Ю. Н. Homo Deus: Краткая история завтрашнего дня. Москва: Синдбад, 2018. 496 с.
- Харарі Ю. Н. 21 урок для 21 століття. Київ: Форс України, 2018. 416 с.
- Mukherjee S. The Future of Humans? One Forecaster Calls for Obsolescence. Book Review. Homo Deus. A Brief History of Tomorrow by Yuval Noah Harari. *The New York Times*. 2017. March 13. URL: <https://www.nytimes.com/2017/03/13/books/review/yuval-noah-harari-homo-deus.html>

REFERENCES

- Panasyuk, N. V. (2018). Review of the Book by Yuval Noah Harari «Sapiens: A Brief History of Humankind». In *Bulletin of the RUDN University. Series: General History* (pp. 207–211). V. 10. № 2. (In Russian).
- Harari, Y. N. (2018). *Sapiens: A Brief History of Humankind*. Moscow: Sinbad. (In Russian).
- Harari, Y. N. *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. Moscow: Sinbad. (In Russian).
- Harari, Y. N. (2018). *21 Lessons for the 21st Century*. Kiev: Fors Ukraine. (In Ukrainian).
- Mukherjee, S. (2017). The future of humans? One forecaster calls for obsolescence. Book review. Homo Deus. A brief history of tomorrow by Yuval Noah Harari. *The New York Times*. March 13. – URL: <https://www.nytimes.com/2017/03/13/books/review/yuval-noah-harari-homo-deus.html>.